

โควิดกับโอกาสเชื่อมต่อ ความยุติธรรมออนไลน์ ในราคาประหยัดสำหรับประชาชน

สุดารักษ์ สุวรรณานนท์ และธนพร เตชฤทธิพิทักษ์

การเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญานั้นมีต้นทุนสูง แม้ตามกฎหมายคู่ความในคดีอาญา จะได้รับการยกเว้นค่าธรรมเนียมศาล แต่ในความเป็นจริงไม่มีอะไรได้มาฟรี กันที่ที่คู่ความเข้าสู่กระบวนการก็มีค่าใช้จ่ายหลายรายการที่จะต้องแบกรับโดยไม่มีทางเลือก บางรายอาจต้องจ่ายค่าจ้างทนายซึ่งสูงไม่แพ้คดีแพ่งเลยก็ทีเดียว ทั้งนี้ยังไม่รวมถึงผลกระทบด้านสุขภาพ การศึกษาหรือจ้างงาน ความสัมพันธ์ที่ดีภายในครอบครัว ตลอดจนชื่อเสียงและสถานะทางสังคม ที่ไม่ว่าจะเป็ ฝ่ายผู้เสียหายหรือจำเลยก็ล้วนต้องเจอกับผลกระทบในการดำเนินชีวิตและโอกาสในการประกอบอาชีพ ซึ่งค่าเสียโอกาสลักษณะนี้ไม่สามารถคำนวณเป็นตัวเงินได้ง่าย

ต้นทุนทั้งทางตรงทางอ้อมจึงเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่ง ที่ทำให้บางคนจำใจต้องยอมสละสิทธิที่จะได้รับความยุติธรรมอย่างสมอภาคตามกฎหมายไป

ตัวอย่างผู้เสียหายในคดีอาญาเกี่ยวกับเพศ รายหนึ่งมีรายได้จากการขายของประมาณสองพันบาทต่อเดือน เล่าว่าต้องเดินทางไปศาลเพื่อเข้าร่วมการพิจารณาคดีกว่า 5 ครั้ง หลังจากที่เดินทางไปร้องทุกข์และให้การในชั้นก่อนฟ้องแล้วหลายครั้ง การต่อสู้คดีทำให้เกิดความเครียด อีกทั้งต้องหยุดค้าขายหลายวันเป็นผลให้ถูกแย่งพื้นที่ขาย

ที่ได้จับจองไว้ไป กระทบต่อความสามารถในการจุนเจือครอบครัวที่มีฐานะค่อนข้างยากจน ในอีกตัวอย่างหนึ่ง ผู้เสียหายในคดีอาญาเกี่ยวกับทรัพย์ แม้พอจะมีฐานะสามารถจ้างทนายความดำเนินการแทนได้ ก็ต้องเดินทางไปศาลมากกว่าสิบครั้ง และต้องจ่ายค่าเอกสารต่างๆ รวมกว่าสองหมื่นบาท¹

¹ โครงการพัฒนาตัวชี้วัดด้านค่าใช้จ่ายเพื่อส่งเสริมหลักนิติธรรมในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา ปี 2561 โดยสถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทยร่วมกับสถาบัน TDFI ในปี 2561 เก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้เสียหายและญาติกว่าห้าพันราย จำนวนทั้งสิ้น 160 คดี ในกลุ่มคดีความผิดต่อชีวิตและร่างกาย คดีความผิดเกี่ยวกับเพศ คดีความผิดเกี่ยวกับทรัพย์ คดียาเสพติด และคดีความผิดจรรยาบรรณ

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโควิด-19 เป็น Disruption สำคัญที่ทำให้กำแพงการเข้าถึงความยุติธรรมที่สูงชันยิ่งขึ้น ในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจโลกอยู่ในภาวะถดถอยขั้นรุนแรง อัตราการว่างงานสูงขึ้นจากปกติอย่างกะทันหัน ค่าใช้จ่ายในการเข้าถึงความยุติธรรมในจำนวนเท่าเดิมอาจเป็นมูลค่าที่สูงอย่างยิ่ง เมื่อเทียบกับรายได้ที่หายไป อีกทั้งยังมีอุปสรรคเพิ่มเติมคือการลดการรวมกลุ่มของคนเพื่อป้องกันผลกระทบทำให้ต้องเลื่อนพิจารณาคดีจำนวนมาก จากข้อมูลของศาลยุติธรรม ระหว่างวันที่ 24 มีนาคม ถึง 21 พฤษภาคม 2563 มีคดีแพ่งและอาญาที่เลื่อนออกไปทั่วประเทศทั้งสิ้น 163,620 คดี ซึ่งส่วนใหญ่มีกำหนดวันพิจารณาใหม่ระหว่างมิถุนายน - สิงหาคม 2563 ทำให้ผู้ที่อยู่ในกระบวนการควบคุมตัวเพื่อรอการพิจารณาคดียังคงต้องรอนาน ไม่สามารถไปหารายได้ช่วยเหลือดูแลครอบครัวได้

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ที่ยากลำบากนี้อาจเป็นโอกาสดีที่สุดครั้งหนึ่ง สำหรับ Digital Transformation หรือการปรับเปลี่ยนกระบวนการยุติธรรมไปสู่รูปแบบดิจิทัล โดยนำนวัตกรรมทางเทคโนโลยีมาใช้ส่งเสริมการอำนวยความสะดวกยุติธรรมให้มีประสิทธิภาพ ให้ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ในราคาที่ประหยัดและสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น

ผลการศึกษาจากการสำรวจค่าใช้จ่ายที่ประชาชนต้องจ่ายจริงเมื่อเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญา² พบว่าการเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญา ไม่ว่าจะในฝั่งของผู้เสียหายหรือผู้กระทำความผิดนั้นมีค่าใช้จ่ายทางตรงที่เกิดขึ้นแน่นอนในทุกกรณี คือ ค่าเดินทางไปติดต่อหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมตั้งแต่การแจ้งความ หรือให้ปากคำแก่เจ้าพนักงานที่สถานีตำรวจ ไปพบพนักงานอัยการ ไปขึ้นศาล อีกทั้งยังอาจมีการเดินทางไปขอคำปรึกษาทางกฎหมาย บางรายก็จำเป็นต้องรวบรวมพยานหลักฐานเองบางส่วน เช่น ไปขอภาพวงจรปิด ไปขอตรวจพิสูจน์ นอกจากนี้ก็เป็นค่าดำเนินการทางเอกสาร ค่าประกันตัว ค่าทนาย ซึ่งรายละเอียดความแตกต่างกันไปตามประเภทและความร้ายแรงของคดี

ประมาณการค่าเดินทางสำหรับการติดต่อหน่วยงานในกระบวนการยุติธรรมแต่ละครั้ง³

ค่าเดินทาง ไป-กลับ (บาท/ครั้ง)	ในเขต	นอกเขต	ในกลุ่มจังหวัด	นอกกลุ่มจังหวัด
กทม.	11.04	87.87	324.27	1,592.54
ต่างจังหวัด	55.16	171.39	516.14	1,592.54

² โครงการพัฒนาตัวชี้วัดด้านค่าใช้จ่ายเพื่อส่งเสริมหลักนิติธรรมในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา โดยสถาบันเพื่อการยุติธรรมแห่งประเทศไทยร่วมกับสถาบัน TDR ปี 2561

³ ค่าเดินทางไป-กลับ 1 ครั้ง = ค่าเดินทางต่อกิโลเมตร x ระยะทางการเดินทาง

โดยค่าเดินทางต่อกิโลเมตร อ้างอิงจากอัตราค่าเชื้อเพลิง E20 ซึ่งเป็นค่ากลางของค่าเชื้อเพลิงรถ ตามหลักเกณฑ์และอัตราค่าใช้จ่ายประกอบการพิจารณางบประมาณรายจ่ายประจำปี ที่เบิกจ่ายในลักษณะค่าตอบแทนใช้สอย วัสดุ และค่าสาธารณูปโภค ปี พ.ศ. 2562 มีค่าเท่ากับ 1.97 บาท และระยะทาง คำนวณโดยใช้กำหนดให้พื้นที่แต่ละเขตมีขนาดเสมือนพื้นที่วงกลม และให้การเดินทางจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดในเขตมีค่าเฉลี่ยเท่ากับรัศมีของวงกลมนั้นๆ

นอกจากนี้ ยังมีค่าใช้จ่ายทางอ้อมจากประโยชน์อื่นที่เสียไป ซึ่งในทางเศรษฐศาสตร์เรียกว่า ต้นทุนค่าเสียโอกาส (opportunity cost) โดยส่วนหลักที่พอจะคำนวณเป็นตัวเลขเบื้องต้นได้ คือ การสูญเสียรายได้จากการทำงานประจำ หรืองานพิเศษ เท่ากับระยะเวลาที่ใช้ไปสำหรับกระบวนการยุติธรรม สำหรับฝ่ายผู้เสียหายก็คือการต้องเดินทางไปติดต่อหน่วยงานต่างๆ แต่ละครึ่งก็ไม่ต่ำกว่าครึ่งวัน ในส่วนของจำเลยก็จะเป็นค่าเสียโอกาสเมื่อต้องถูกควบคุมตัว หรือไม่ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราวซึ่งตัวเลขที่สูงขึ้นไปตามระยะเวลาการดำเนินคดี

ประมาณการค่าเสียโอกาสจากรายได้ที่ขาดไปตามเศรษฐกิจ⁴

เราสามารถคำนวณค่าเสียโอกาสจากรายได้ที่อาจเสียไปต่อวันของผู้เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมทางอาญาจากฐานรายได้ของแต่ละบุคคล อย่างไรก็ตาม ในระดับประเทศอาจคำนวณคร่าวๆ ได้จากการหารรายได้ต่อวันจากผลการสำรวจรายได้ต่อเดือนของครัวเรือนไทยตามลำดับฐานะ 10 กลุ่ม (Deciles)

ช่วงชั้นรายได้ของครัวเรือน (บาท/เดือน)	ค่าเฉลี่ย (Median) รายได้ที่ขาดไป สำหรับแรงงานชาย (บาท/วัน)	ค่าเฉลี่ย (Median) รายได้ที่ขาดไป สำหรับแรงงานหญิง (บาท/วัน)
15,350 ขึ้นไป	1,048	1,046
น้อยกว่า 15,350	580	576
น้อยกว่า 12,700	427	422
น้อยกว่า 9,850	336	332
น้อยกว่า 7,875	273	271
น้อยกว่า 6,465	224	224
น้อยกว่า 5,300	185	185
น้อยกว่า 4,375	151	153
น้อยกว่า 3,550	119	120
น้อยกว่า 2,675	79	80
เฉลี่ย	247	246

เมื่อคิดคำนวณจากค่าเฉลี่ยจะพบว่า หากผู้ความต้องเดินทางข้ามเขตภายในกรุงเทพมหานคร 10 ครั้ง จะต้องจ่ายค่าเดินทางรวมไม่ต่ำกว่าประมาณ 829.6 บาท หากอยู่ในต่างจังหวัดพื้นที่ห่างไกลก็จะเพิ่มเป็นอย่างน้อย 1,618.2 บาท หรือหากข้ามจังหวัดก็อย่างต่ำ 3,000-4,000 บาท ทั้งนี้ ยังไม่รวมค่าอาหารหรือค่าที่พักในกรณีที่ต้องไปค้างคืนต่างจังหวัด และค่าเสียโอกาสจากการขาดรายได้อีก นอกจากนี้ ผู้ความมักมีญาติหรือครอบครัวที่ต้องเดินทางไปด้วยและต้องขาด

⁴ คำนวณจากข้อมูลสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของประชากรไทย พ.ศ. 2560

รายได้ด้วย หรือหากจำเลยไม่ได้รับการปล่อยตัวชั่วคราว ค่าใช้จ่ายส่วนนี้ก็จะเป็นการระงับญาติเป็นหลัก ในกรณีที่คู่ความไม่ได้ไปด้วยตนเอง แต่ว่าจ้างทนายความดำเนินการแทน ค่าใช้จ่ายก็จะถูกรวมไว้ในค่าจ้าง ซึ่งทำให้ฐานค่าจ้างทนายความมีอัตราที่สูงขึ้นด้วย โดยเฉพาะคดีที่มีความซับซ้อนยุ่งยากและใช้เวลาพิจารณานานหลายนับ หากประชาชนไม่ต้องแบกรับค่าใช้จ่ายนี้ การเข้าถึงความยุติธรรมก็จะสะดวกและเท่าเทียมมากขึ้น

ภายในช่วงเวลาเพียงไม่กี่เดือน ประเทศต่างๆ ที่ได้รับผลกระทบและมีผู้ป่วยติดเชื้อโควิด-19 จำนวนมาก เช่น จีน อินเดีย อิตาลี สหรัฐอเมริกา ก็ได้พยายามเดินหน้าพิจารณาพิพากษาคดีโดยขยายขอบเขตการบริหารจัดการในช่องทางออนไลน์ พัฒนาระบบเพื่อให้คู่ความและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องไม่ต้องเดินทางไปศาลด้วยตนเอง ตั้งแต่การบริการให้คำปรึกษาทางกฎหมาย การยื่นสำนวนผ่านระบบออนไลน์ การสืบพยาน พิจารณารวมทั้งอ่านคำพิพากษาคดีโดยใช้วิธี Video Conference โดยเฉพาะอย่างยิ่งคดีที่มีความสำคัญเร่งด่วน เช่น คดีความรุนแรงทางเพศ คดีความรุนแรงในครอบครัว คดีละเมิดเด็กและเยาวชน และคดีที่ผู้ต้องหอยู่ระหว่างการควบคุมตัวของรัฐ

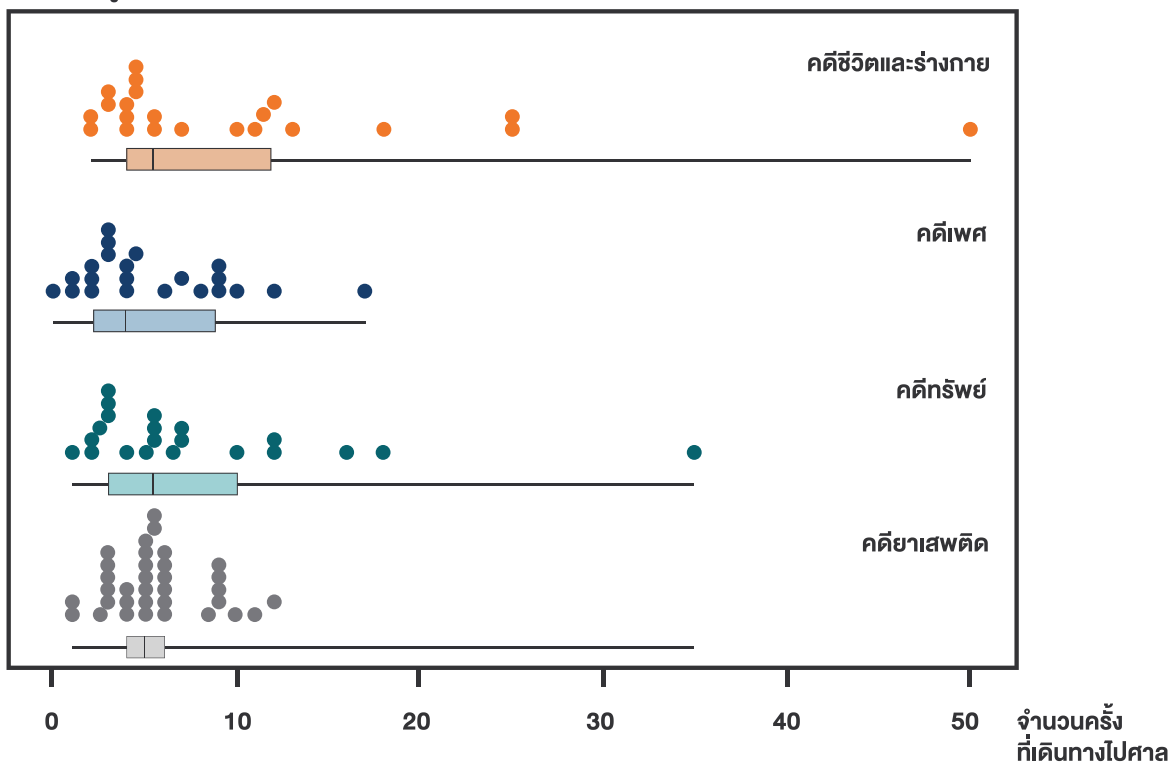
ในประเทศไทยเอง ศาลยุติธรรมได้ผลักดันนโยบายการทำงานแบบ Digital Court และเริ่มเตรียมระบบเทคโนโลยีรองรับไปบ้างแล้วก่อนหน้านี้ โดยเริ่มต้นจากคดีแพ่งเป็นหลัก มีทั้งระบบการปรึกษาข้อกฎหมายออนไลน์ ระบบยื่นฟ้องและส่งคำคู่ความ (e-Filing) ที่ร่วมพัฒนากับธนาคารกรุงไทย เป็นทางเลือกสำหรับคู่ความและทนายความในการยื่นเอกสารคำร้องคำให้การทางอิเล็กทรอนิกส์ รวมทั้งสามารถติดตามสถานะ คัดถ่ายสำเนาคำพิพากษาภายในสัปดาห์ พร้อมทั้งชำระค่าธรรมเนียมศาล ซึ่งจะช่วยลดจำนวนวันที่ต้องเดินทางไปศาล และค่าใช้จ่ายในการยื่นหรือคำจัดทำสำเนาเอกสารไปได้มาก

ในส่วนคดีอาญา ตั้งแต่ปลายเดือนมีนาคมที่ผ่านมา ศาลชั้นต้นได้ริเริ่มการอ่านคำพิพากษาออนไลน์เป็นครั้งแรก รวมทั้งการพิจารณาคดีทางไกล พัดฟ้องและให้จำเลยที่อยู่ในการควบคุมตัวในเรือนจำให้การผ่านการประชุมออนไลน์ เพื่อลดจำนวนคนที่ต้องเดินทางไปศาล ลดความเสี่ยงของการแพร่กระจายโรค

น่าสนใจว่า แม้หลังจากสถานการณ์โรคระบาดจะดีขึ้นแล้ว แต่การใช้เทคโนโลยีเพื่อลดการเดินทางติดต่ออาจจะกลายเป็น New Normal หรือวิถีปกติใหม่ที่เปลี่ยนแปลงกระบวนการยุติธรรมให้สะดวกและประหยัดทั้งเวลาและค่าใช้จ่ายลดความจำเป็นในการเดินทางไปศาลลดภาระของพยานและผู้เกี่ยวข้อง ซึ่งจะมีผลต่อจำนวนนัดพิจารณาคดีและระยะเวลาการพิจารณาคดีของผู้ต้องหาที่ถูกควบคุมตัวตามไปด้วย ทั้งนี้ จากการสัมภาษณ์จำเลยในคดีอาญาที่ได้รับการพิพากษาแล้วจำนวน 99 คน พบว่า จำเลยได้เดินทางไปขึ้นศาลเฉลี่ยประมาณ 5 ครั้ง

จำนวนครั้งที่ผู้ต้องหาเดินทางไปศาล จำแนกผู้ต้องหาตามกลุ่มคดีที่ศึกษา กลุ่มตัวอย่างทั้งหมด 99 คน

(● แกนผู้ต้องหา 1 คน)

จริงอยู่ว่าภาพที่สมบูรณ์แบบที่หลายฝ่ายคาดหวังให้เกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ คือกระบวนการยุติธรรมที่สามารถให้บริการออนไลน์ทุกขั้นตอน ซึ่งต้องอาศัยการลงทุนในการพัฒนาระบบเทคโนโลยีที่มีราคาสูง และอาจไม่สอดคล้องกับภาระด้านงบประมาณที่รัฐบาลต้องเผชิญในขณะนี้ แต่การเริ่มต้นเท่าที่ทำได้แม้เพียงในชั้นศาลก็มีความคุ้มค่าและช่วยลดภาระของประชาชนได้มหาศาลกล่าวคือ หากนำค่าเฉลี่ยจำนวนครั้งของนัดพิจารณาโดยยกตัวอย่าง คิดเฉพาะจำนวนครั้งที่ต้องเดินทางไปศาล คุณด้วยค่าใช้จ่ายเฉพาะค่าเดินทางขั้นต่ำต่อครั้งในเขตต่างจังหวัด และคุณจำนวนคดีอาญาที่ขึ้นสู่ศาลยุติธรรม ซึ่งอยู่ที่ 1,249,328 คดีในปี 2561⁵ จะคิดเป็นเงินที่ต้องสูญเสียไปถึง 345 ล้านบาท การพัฒนาระบบ Digital Court ในคดีอาญาให้เป็น New Normal ต่อเนื่องไป จะมีส่วนช่วยให้ประชาชนผู้เดือดร้อนไม่ถูกซ้ำเติมด้วยค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น และสามารถนำเงินจำนวนนี้ไปใช้ประโยชน์ในการพยุงฐานะทางเศรษฐกิจของตนให้ผ่านช่วงเวลายากลำบากนี้ไปได้

⁵ ปริมาณคดีอาญาที่ขึ้นสู่การพิจารณาของศาลชั้นต้น (ลงค้างและรับใหม่) ในปี 2561 จากหนังสือสถิติคดีศาลทั่วประเทศ พ.ศ. 2561 จัดทำโดยสำนักงานศาลยุติธรรม